

Az ezredik természetvédelmi terület Magyarországon

Ötvenéves a magyarországi természetvédelem

A Természettudományi Közlöny 1939. évi december 12. számában Földváry Miksa tollából „Az első védett természeti emlékek Debrecen város birtokán” címen korszakot nyitó írás jelent meg.

Ennek közvetlen előzménye, hogy az első magyar természetvédelmi törzskönyvben egyes sorszámmal akkor jegyezték be az első védetté nyilvánított területet. A törzskönyv adatai szerint 1939. október 10-én kelt az a határozat, amely a Debrecen város határában és birtokában lévő Nagyerdő északkeleti sarkában fekvő 54 kataszteri hold (vagyis 31 hektár) kiterjedésű, nagyrészt „hullámos sárga és szürke homok”, kisebbrészt „sík, lápi fekete homok”-talajon álló, „rendes nyírségi aljnövényzettel” borított, 80–100 éves szillel, koros fehérnyárrakkal és fiatalabb tölgyekkel elegyes, néhány 150 éves példánnyal ékesített 80–100 éves kocsányos tölgyes erdőrészt természetvédelem alá helyezte.

A törzskönyv további rovataiból meg tudhatjuk, hogy a területet az erdőhasználat alól mentesítették, megtiltották a tuskóirtást és mivel „a város közönsége a tetszetősebb növényfajokat kiirtotta”, a területet árkokkal vették körül. A bejegyzés végül arról tudósít, hogy számos növényfajt a szomszédos erdőrészekből ide visszatelepítettek.

Ugyanakkor a törzskönyvbe további 34, vagyis összesen 35 bejegyzés történt és a védetté nyilvánított területek (és természeti emlékek) összes kiterjedése 94 kataszteri hold (54 hektár) volt. Kisebb erdőrészek, erdei tisztások és egyes fák, illetve facsoportok kerültek védelem alá, amelyek átlagos kiterjedése 2 ha alatt maradt.

Földváry erről nagy lelkesedéssel számolt be. Részletesen ismerteti azoknak a kutatóknak a neveit, akik a védelemre érdemes természeti értékeket feltárták, magukat a védett értékeket, elismeréssel ír Debrecen városáról, s az államerdé-

zeti szervezetről, illetve azokról az erdőszekről, akik a védetté nyilvánításban közreműködtek.

Hosszú, göröngyös út vezetett idáig. A múlt század közepétől, de különösen 1872-től, amikor Amerikában létrehozták a világ első nemzeti parkját (Yellowstone), egyre többen szorgalmazták hazánkban a természeti értékek védelmét.

Az első határozott lépés az 1879-ben alkotott erdőtörvény volt, amely ugyan nem írta elő, „csak” lehetővé tette bizonyos természeti emlékek védelmét. Azóta is ezt tekintjük hazánkban az első természetvédelmi jogszabálynak. A természetvédelmi törekvések azonban – egyes madárfajok védelmének kivételével – hat évtizeden keresztül eredménytelenek maradtak. Utólag a sok sikertelen próbálkozást a világháborúval, az ország területének megváltozásával, a gazdasági nehézségekkel, a birtokviszonyokkal és ehhez hasonló tényezőkkel szokták magyarázni. Itt azonban önkritikusan be kell vallani, hogy az okok között cáfolhatatlannul volt egy nagyarányú társadalmi közömbösség is. A veszélyeket – néhány lelkes természetismerő ember kivételével – sem a vezetők, sem a birtokosok, sem a lakosság széles rétegei nem ismerték fel, így a természetvédelmi törekvéseket sem támogatták.

A leghatározottabb előrelépés 1935-ben a második erdőtörvény részeként alkotott természetvédelmi törvény megjelenésével következett be. Ennek alapján került sor a fentebb említett védetté nyilvánításokra.

Azóta ez a nap az aktív, intézményes hazai természetvédelem születésnapja, kiindulópontja, nullával jelzett mérőföldköve.

Az az út, amit a természetvédelem az elmúlt fél évszázad alatt megtett, eredményes volt ugyan, de nem könnyű, s még kevésbé egyenletes.

Az első védetté nyilvánítást lelkes

munka követte. Szinte hihetetlen, hogy a háború vérzivataros éveiben 1939 és 1944 között 219 természetvédelmi terület jelölték ki, illetve természeti emléket helyeztek védelem alá. Igaz, hogy ezek nagyrészt kisebb erdőrészek, fák, fasorok és facsoportok voltak, teljes területük nem érte el a 2900 hektárt, átlagterületük pedig 13 hektár alatt maradt, de ismerve az akkori tulajdonviszonyokat, gazdasági nehézségeket és egyéb feltételeket, ez mindenképpen elismerésre méltó tevékenység volt.

Ezek kétharmada a háború következtében a szomszédos országokhoz került, megsemmisült vagy összevonással más területekbe olvadt. Összes kiterjedésük jelenleg ezer hektár körül van. Közülük legértékesebbek a szegedi Fehér-tó, a csévharaszi borókás, a magyar földi husáng pilisszentkereszti termőhelye, a Szarvasi Arborétum, a Szársomlyó-hegy és a Baláta-tó.

A háborút öt éves szünet követte, az első értékes terület, a Bátorligeti ősláp védetté nyilvánítására csak 1950-ben került sor. Bátorliget két szempontból számít mérőföldkönek. A terület védelmére olyan alapos tudományos feltárás előzte, illetve alapozta meg, amely a magyar természetvédelemben azóta is egyedülálló, és ez az első olyan terület hazánkban, amelyet a magyar állam a magántulajdonosoktól természetvédelmi célra kisajátított.

Ezt követően a munka felgyorsult, de a védetté nyilvánított területek zöme továbbra is erdő és ember által létesített park (arborétum) volt. Megindult szerencsére a földtani, növénytani, állattani és tájképi értékek védelme is. Egy évtized alatt 10 ezer hektáron több mint száz természeti érték került oltalom alá, köztük a Kis-Balaton, a Tihanyi-félsziget, az Aggteleki-karszt barlangjai, a Velencei-tó egy része, számos földtani és növénytani érték.

A természetvédelem legfelsőbb szerve mindeddig a Földművelésügyi Minisztérium (FM) felügyelete alatt működő Országos Természetvédelmi Tanács (OTT) volt. Új helyzetet teremtett a természetvédelemről 1961-ben alkotott törvényerejű rendelet, amely – ismereteink szerint – a világon elsőként létrehozta az Országos Természetvédelmi Hivatalt (OTVH), mint közvetlenül a kormánynak alárendelt természetvédelmi főhatóságot. Mivel sem a Tanács, sem a Hivatal nem hozott létre külső végrehajtó szervezetet, kezdettől fogva 1973-ig teljes mértékben, 1979-ig pedig zömében minden természetvédelmi végrehajtó tevékenységet (kezelést) az államerdészeti szervezetek (erdőigazgatóságok, erdőgazdaságok, erdőrendezősegek) végezték.

Az új természetvédelmi jogszabály – szintén egyedülálló módon – védelem alá helyezte minden barlangot.

Sajnos az új rendelet és a szervezet egy évtizeden keresztül nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, illetve nem használta ki a lehetőségeket. Tíz év alatt (1970-ig) a védett területek kiterjedése csupán 15 ezer hektárra emelkedett, ami az ország területének még 2 ezrelékét sem érte el. Egy kimondottan békésnek számító évtized alatt csupán tíz jelentősebb terület került a természetvédelem oltalma alá, kerekén 4 ezer hektáron. Tíz év közül négyben egyáltalán nem volt védetté nyilvánítás. Eddig nemzeti park létesítésére sem volt lehetőség. Szinte érthetetlen módon hazánkban a jogszabályok csak 1971-ben – a világ első nemzeti parkja megalapításának éppen százéves évfordulóján – tették lehetővé nemzeti park létesítését.

Nem csak ezért, a hatvanas-hetvenes évtized fordulójára egyben forduló a hazai természetvédelemben is. Az első védetté nyilvánítástól eddig eltelt 30 évre jellemző volt, hogy

- általában kisebb kiterjedésű területeket helyeztek védelem alá (az átlag nem érte el a 40 hektárt),
- nem építették ki a kezelő szervezetet,
- a védett területek nem arányosan oszlottak meg a védelemre szoruló földtani, víztani, növényzeti, állattani, tájképi és kultúrtörténeti értékek között (pl. védett volt minden barlang, de egyetlen növényfaj, gerinces vagy gerinctelen állatfaj – madár kivételével – sem állt oltalom alatt),
- nem különböztették meg az országos (nemzetközi) és helyi értékeket,
- nem volt területre és időszakra vonatkozó távlati védetté nyilvánítási elképzelés (ötletszerűség), s végül
- nem vagy nem eléggé kapcsolódtunk bele a nemzetközi természetvédelmi szervezetek tevékenységébe.

Bebizonyosodott, hogy külső szervezet nélkül nem lehet tovább lépni, kis területeket nem lehet megvédeni, a fajok védelme mellett nagy súlyt helyezni az élőhelyek védelmére, a feladatokat időben és tér-

Az első védett természeti emlékek Debrecen város birtokán

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Megjelent minden hónap 15-én vagy 20-án. Ezen szíri tartalommal rendelkezők kaphatják az előfizetéstől.

HAVONKÉNT EGYSZER MEGJELENŐ
ISMERETTERJESZTŐ FOLYÓIRAT

71. KÖTET. 1999. DECEMBER 1102. FÜZET.

Amily bensőséges nagy vágyakozással várták a természet barátai a régen vajdó természetvédelmi törvény megalkotását, olyan örömmel, elégtétellel és megnyugvással üdvözlük a most már életbe lépett természetvédelmi törvény alapján az Országos Természetvédelmi Tanács javaslatára hozott kormányhatározatot az első törvényesen védett természeti emlékeinkről.

Az elsőbbségnek ebben a dicsőségében Debrecen városa részesült. Debrecen vezetősége önként, a maga elhatározásából ajánlotta fel védetté nyilvánításra a tulajdonában lévő városi erdőkben található természeti ritkaságokat és nevezetességeket, s ezért minden elismerést és köszönetet megérdemel Debrecen város törvényhatósága, amely teljes megértéssel és készséggel adta hozzájárulását a védetté nyilvánításhoz.

Ezeknek a természeti emlékeknek megmentése érdekében nagy lelkesedéssel és kitartással Soó Rezső debreceni egyetemi tanár több ízben szállt síkra.

A ... ma már törvényes védelem alatt álló természeti emlékek főként erdészeti és növényzeti szempontból becsek, mert utolsó maradványai azoknak az erdőknek, egyes fáknak, cserjéknek és egyéb növényeknek, amelyek Debrecen vidékén éltek és élnek, s amelyek kutatása és leírása elsősorban Soó Rezső, továbbá Boros Ádám, Máthé Imre, Rapaics Raymond, Tamássy Géza, Tikos Béla, Tuzson János és mások nevéhez fűződik, akiknek munkáját Krall János miniszteri tanácsos, akkori debreceni erdőigazgató és az állami erdészet közgei jelentősen támogatták és elősegítették.

A gazdasági művelés nem kíméli az ősi növényvilágot és könyörtelenül pusztítja szemünk láttára az évezredek múlt utolsó tanúit is; helyénvaló tehát, hogy a még megmaradt növényritkaságokat gondos oltalmunkba fogadjuk és azokat a védetté nyilvánítás után az utókor számára örök időkre megőrizzük és fenntartsuk. [...]

Soó Rezső és Tamássy Géza a Debrecen környéki növényritkaságok között említette és különös kíméletre és védelemre ajánlotta az egyhajúvirág nevű, kora tavasszal lila színben virágzó hagymás növényt (*Bulbocodium vernum*), amely Debrecennél már kiveszőben van. A szép sáfrányok közül a recés hagymájú tarka sáfrány (*Crocus variegatus*), a tölgyes állományokban meghúzódó erdei kék jácint vagy kék csillagvirág (*Scilla*

Összenőtt szürkenyárfák a debreceni Nagyerdőben

bifolia), az eléggé ritka kék liliom (*Iris hungarica*), hasonlóképpen a gyéren előforduló csillaghúr (*Stellaria holostea*) és a feketebibor virágú golyaorr (*Geranium phacum*) az említett szerzők szakvéleménye alapján ezután már kíméletben és hatósági védelemben részesül. Két hasznosított is említett a növényzeti irodalom Debrecen környéke ritka növényeinek sorában: az erdei páfrányt (*Nephrodium filix mas*) és a sasharaszott (*Pteridium aquilinum*), melyek általában nyirkos erdőkben és cserjés helyeken élnek és éppen ezért debreceni előfordulásuk értékesnek mondható. [...]

A kormányrendelet értelmében a kijelölt természetvédelmi területek határait alkalmas módon állandósítani kell, továbbá el kell azokat látni legeltetési tilalmi táblákkal és megfelelő felirattal, a védelemre figyelemzítő jelzőtáblákkal.

Debrecen erdőgazdaságát ellátó államerdészet ottani közgeinek lelkes természet szerete és hozzáértése teljes biztosítékot nyújt ahhoz, hogy ez a védelem minden tekintetben meg fog felelni a várakozásnak.

FÖLDVÁRY MIKSA

ben el kell osztani, a tájat és az élőhelyeket csak nagy kiterjedésű védett területeken (nemzeti parkokban és tájvédelmi körzetekben) lehet tartósan megőrizni, ahol szükséges, a védett területeket birtokba kell venni, önálló (a gazdasági tevékenységtől független) szakszemélyzetet kell beállítani, kinevelni és továbbképezni, a társadalommal élő kapcsolatot kell kialakítani.

A saját magunkhoz, valamint a velünk összehasonlítható országokhoz való felzárkózás céljából a hetvenes évek közepére összeállítottuk, az illetékesekkel és az érdekeltekkel megbeszéltük, majd jóváhagytuk azt a távlati természetvédelmi programot, amely a feladatokat térben és időben elosztva, az ötletszerűségeket és a rögtönzéseket kiküszöbölendő, megteremtette a nagyobb léptékű természetvédelmi tevékenység alapjait, illetve feltételeit.

Ennek eredményeként a 2300 körüli magasabb rendű növényfajok közül a legveszélyeztetettebb 415 fajt 1982-ben, illetve 1988-ban védetté nyilvánítottuk és megállapítottuk azok eszmei értékét.

Első lépésként 1974-ben 96 emlős-, hüllő-, kétélű- és halfajt helyeztünk védelem alá. Nyolc évvel később, 1982-ben az eddig már védettekkel együtt ezen fajok száma 571-re emelkedett, köztük először kapott oltalmat az ország egész területén 154 gerinctelen állatfaj. A vadon élő védett állatfajok száma 1988-ban 619-re emelkedett.

Ami pedig a területeket illeti, a védeni tervezett ötven legértékesebb természetes, természetszerű vagy ahhoz közelálló tájból 141 ezer hektáron létrehoztunk négy nemzeti parkot (1973-ban 52 000 hektáron a Hortobágyt, 1975-ben 31 000 hektáron a Kiskunságot, 1977-ben 38 000 hektár kiterjedésben a Bükkben, 1984-ben pedig az Aggteleki-karszton, kereken 20 ezer hektár területen). Így jelenleg az ország területének több mint másfél százalékát nemzeti parkok foglalják magukba. Átlagos területük közel 35 300 hektárt tesz ki.

Negyvenkettőre emelkedett a tájvédelmi körzetek száma, amelyek 381 ezer hektáron, 9000 hektáros átlagterülettel az ország összes területének négy százalékát ölelik fel (1. táblázat).

Az országos jelentőségű földtani, vízta-
ni, növénytani, állattani, tájképi és kultúr-
történeti értékeket magukban hordozó
természetvédelmi területek száma a más
területbe való beolvadásuk, összevoná-
suk és területbővítések miatt a számos új
védetté nyilvánítás ellenére nem nagyon
változik, 100–120 között ingadozik. E cikk
írásakor (1989 nyarán) 31 ezer hektáron,
260 hektáros átlagos területtel, 122 ilyen
természetvédelmi területet tartottunk nyil-
ván, amelyek az ország területének 0,3
százalékát tették ki.

Ebben a három csoportban tehát a 168
országos jelentőségű védett természeti

1. táblázat. Az 1939–1989 között védelem alá helyezett és jelenleg is meglévő tájvédelmi körzetek

(1989 augusztusi állapot)

(Zárójelben a védetté nyilvánítás éve, a védett terület kiterjedése hektárban és a kezelő szerv, a védetté nyilvánítás sorrendjében.)

1. Tihanyi (1952) 1100 ha – Kövzig (Szfv.)
2. Badacsonyi (1965/1978) 7000 ha – Kövzig (Szfv.) Az 1965-ben létesített tájvédelmi körzetet 1978-ban a Tapolcai-medence egy részének védetté nyilvánításával, valamint az 1976-ban létrehozott Szent György-hegyi Tájvédelmi Körzet beolvasztásával kibővítették.
3. Mátyási (1971) 2200 ha – KNP
4. Barcsi Ósborókás (1974) 3400 ha – Kövzig (P)
5. Sághegyi (1975) 230 ha – Kövzig (Szh.)
6. Ócsai (1975) 3600 ha – KNP
7. Lázberci (1975/1986) 3600 ha – BNP
Az eredetileg 8500 hektáros területet 1986-ban 3600 hektárra csökkentették.
8. Dévaványai (1975) 3400 ha – KNP
9. Pusztaszeri (1976/1986) 22 200 ha – KNP.
Területét 1986-ban 75 hektárral csökkentették.
10. Zselicségi (1976) 9000 ha – Somogyi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság, Kaposvár – Kövzig (P)
11. Szent-györgy-völgyi (1976) 1900 ha – Kövzig (Szfv.)
12. Orgoványi (1976) 3000 ha – KNP
13. Hansági (1976) 6200 ha Kövzig (Gy.)
14. Vértesi (1976) 13 700 ha – Kövzig (Gy.)
15. Soproni (1977) 4900 ha – Kövzig (Gy.)
16. Hollókői (1977) 140 ha – BNP
17. Szabadkigyósi (1977/1987) 4800 ha – KNP. Az 1977-ben 3800 hektáron létrehozott tájvédelmi körzet területét 1987-ben 4800 hektárra emelték.
18. Kelet-Mecseki (1977) 9200 ha – Mecseki Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság, Pécs – Kövzig (P.)
19. Gemenci (1977) 17 800 ha – Gemenci Állami Erdő- és Vadgazdaság, Baja – KNP
20. Gerecsei (1977) 8600 ha – Kövzig (Gy.)
21. Fertő-tó (1977) 12 600 ha – Kövzig (Gy.)
22. Pilisi (1978) 23 300 ha – Kövzig (Bp.)
23. Közép-Tiszai (1978) 7700 ha – HNP
24. Órségi (1978) 37 900 ha – Kövzig (Szh.)
25. Börzsönyi (1978/1986) 17 900 ha – BNP.
Az 1978-ban létrehozott tájvédelmi körzet területéből 1986-ban egy jelentéktelenül kis területet kivontak.
26. Budai (1978) 10 200 ha – Kövzig (Bp.)
27. Kőszegi (1980) 4000 ha – Kövzig (Szh.)
28. Szatmár-Beregi (1982) 22 200 ha – HNP
29. Zempléni (1984) 26 500 ha – BNP
30. Keszthelyi (1984) 2700 ha – Kövzig (Szfv.)
31. Káli-medencei (1984) 9100 ha – Kövzig (Szfv.)
32. Mátrai (1985) 11 900 ha – BNP
33. Sáréti (1986) 2200 ha – Kövzig (Szfv.)
34. Tokaj-Bodrogzugi (1986) 4200 ha – BNP
35. Kis-Balaton (1986) 14 700 ha – Kövzig (Szfv.)
36. Szigetközi (1987) 9200 ha – Kövzig (Gy.)
37. Hajdúsági (1988) 5700 ha – HNP
38. Béda-Karapancsai (1989) 6497 ha – Gemenci Állami Erdő- és Vadgazdaság, Baja
39. Pítvarosi puszták (1989) 3156 ha – KNP
40. Kelet-Cserhádi (1989) 6709 ha – BNP
41. Karancs-Medvesi (1989) 6915 ha – BNP
42. Borsodi Mezőség (1989) 9168 ha – BNP

A kezelőszervek rövidítése:

1. Hortobágyi Nemzeti Park igazgatósága, Debrecen (HNP)
2. Kiskunsági Nemzeti Park igazgatósága, Kecskemét (KNP)
3. Bükki Nemzeti Park igazgatósága, Eger (BNP)
4. Aggteleki Nemzeti Park igazgatósága, Jósvald (ANP)
5. Észak-dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi igazgatóság, Győr (Kövzig, Gy.)
6. Nyugat-dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi igazgatóság, Szombathely (Kövzig, Szh.)
7. Dél-dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi igazgatóság, Pécs (Kövzig, P.)
8. Közép-dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi igazgatóság, Székesfehérvár (Kövzig, Szfv.)
9. Közép-duna-völgyi Környezetvédelmi és Vízügyi igazgatóság, Budapest (Kövzig, Bp.)

terület 3300 hektáros átlagos területtel 553 000 hektárt foglalt magába, ami az összes védett terület 94, az ország területének pedig kereken 6%-át tette ki.

Ez az 1970-ben védett területeknek kereken ötvenszerese úgy, hogy a területek átlagos kiterjedése (az országos érté-

kek esetében) az akkorinak a nyolcvan-szorosára emelkedett (2. táblázat).

Ezek mellett a megyei és fővárosi tanácsok hatáskörébe utalt helyi jelentőségű természetvédelmi területek és természeti emlékek száma a fentebbi időpontban 832 volt, átlagos területük 46 hektár, ará-

nyuk az ország területéből 3 ezrelék, a védett területekből 6%, összes kiterjedésük pedig 38 ezer hektár.

Összegezve az országos és helyi jelentőségű területeket, számuk jelenleg egyezer, az általuk elfoglalt terület 591 ezer hektár (átlagosan 591!), az ország területének pedig 6,3 százaléka.

Az összes védett terület 2%-a 1939 és 1970, 73%-a 1971–1980 között, 25%-a pedig 1981 után került a természetvédelem oltalma alá.

Időközben számos szervezeti változás következett be. Az Országos Természetvédelmi Hivatal 1977-ben átalakult Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatallá, tíz évvel később, 1987-ben pedig ezt összevonták a volt Országos Vízügyi Hivatallal és létrehozták a Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztériumot.

A főhatóság 1973-tól fokozatosan létrehozta külső szervezeteit: az 1893-tól működő Madártani Intézet, „földtani partnereként” 1975-ben Barlangtani Intézet alakult.

A természetvédelem területi szervei ként létrejöttek a nemzeti-park-igazgatóságok és a természetvédelmi felügyelőségek. Utóbbiak több kisebb átalakulás után 1988-ban beolvadtak a nemzeti-park-igazgatóságokba, illetve a környezetvédelmi és vízgazdálkodási igazgatóságokba.

Közben az 1939-ben megtett első lépés után 1989 nyaráig kerekén 1200 területet és egyéb természeti emléket helyeztek természetvédelmi oltalom alá, amelyek közül mintegy kétszázat különböző okok miatt töröltek a védett területek törzsköny-

Hubertusz-tölgy a guthi erdőben

véből. Ilyen előzmények után került sor az ezredik (meglévő) természetvédelmi terület (természeti emlék) kialakítására, illetve védetté nyilvánítására.

Ez a terület a Békés megyei Gyulavári község határában fekvő Mályvádi erdőnek nevezett bányaréti erdőrészlete. A megyei tanács ez év nyarán számos helyi jelentőségű természeti területet és egyedi természeti emléket nyilvánított védetté, közöttük ezt az 1,8 hektáros kiterjedésű 180 éves vadkörtefákkal elegyes kocsányos tölgyest. Az „őstölgyes”-nek nevezett erdőrészletben álló fák átlagos törzskörmérete 415 cm. A védetté nyilvánításakor az erdőrészletben 26 tölgy- (*Quercus robur*) és 16 vadkörtefát (*Pyrus pyraeaster*) találtak. A véletlen szerencsének köszönhető, hogy az Alföldön valamikor nagy területeket elfoglaló erdőtársulás egyik utolsó maradványát sikerült megmenteni és ez lett az ezredik védett terület.

A Fehér- és Fekete-Körös találkozásánál megmaradt erdőrészlet a nagy folyószabályozások megkezdése előtt is erdő volt, átvészelte a mögöttünk lévő közel két évszázad megszámlálhatatlan viaszontagságát. Ez mindenekelőtt a terület gazdájának, a Dél-Alföldi Erdőgazdaság

KAÁN KÁROLY

Visszatekintve az elmúlt fél évszázadra, egy sor olyan tudós, geológus, biológus, botanikus, zoológus, ornitológus, orvos, erdész, természetbúvár és egyéb foglalkozású vagy képzettségű szakember, hivatalnok, amatőr természetbarát nevét kellene megemlíteni, akik a természetvédelem érdekében tevékenykedtek. Ennek az írásnak a terjedelme azonban ezt nem teszi lehetővé, ezért egyetlen nevet említünk meg, Kaán Károly (1867–1940) akadémikusét, aki a századforduló után mint országos főerdőmester, majd mint földművelésügyi államtitkár, s végül mint az Országos Természetvédelmi Tanács első elnöke, haláláig egész életét az erdészet és a természetvédelem érdekében szentelte. Ő az intézményes magyarországi természetvédelem úttörője és megalapítója. Már a századforduló utáni években összeírta a védelemre érdemes természeti értékeket és javaslatokat tett a szervezet kialakítására. Törekvését a világháború kitörése megakadályozta, azt követően pedig alapvetően új helyzet alakult ki.

A háború okozta sebek ellenére – vagy talán éppen az elszenvedett veszteségek hatására – a húszas években folytatta tevékenységét.

Természetvédelem és a természeti emlékek címen 1931-ben jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia pályázatára és támogatásával több mint 300 oldalas műve, ami azóta is a magyar természetvédelem legalapvetőbb összefoglalójának tekinthető. Kezdeményezésére az Országgyűlés 1935-ben alkotta meg az erdőkről és a természetvédelemről szóló 1935. évi IV. törvénycikket. A törvény értelmében létrehozott Országos Természetvédelmi Tanács első elnöke is ő lett. Ez a törvény tette lehetővé az első természetvédelmi terület kialakítását, majd 1961-ig a természetvédelmi tevékenység egészének művelését.

Törekvéseit sok kortársa nem értette meg, ezért különféle méltánytalanságok érték, de nem törődve az igazságtalanságokkal és a meg nem értéssel, erdészeti és természetvédelmi tevékenységét (különösen írásaiban) haláláig folytatta.

Az első védetté nyilvánítást csak néhány hónappal élte túl, de a hetvenes évek elejéig szinte minden természetvédelmi terület az ő javaslatai szerint került kialakításra.

és jogelődjeinél dolgozó erdészeknek és azoknak a vízügyi szakembereknek köszönhető, akik mindennapos munkájuk során figyelemmel voltak ezen famatuzsálemek korára és ezzel nemcsak a fáknek, de maguknak is tiszteletet vívtak ki. Reméljük, hogy az Alföldön egykor oly gyakori tölgy-szil-kőris ligeterdők e különleges értéket képviselő maradványa a közeljövőben a szomszédos erdőrészekkel együtt nagyobb kiterjedésben országos értéként a természetvédelem egyik gyöngyszeme, egyben mérföldköve is lesz.

Ez az egyébként is eseménydús fél évszázad egyaránt magában foglalt lelkes kezdeményezéseket, aprólékos szakmai tevékenységet, az emberi túróképesség határait súroló erőfeszítéseket; nagyívű, lendületes továbblépést; kisstílusú akadékoskodást, tehetetlen egy helyben topogást, a meglévő lehetőségek kihasználásának elmulasztását, az eredmények dilettáns lebecsülését, sőt a természetvédelmi hatóságok részéről kezdeményezett visszafejlesztési törekvéseket is. Példaként érdemes megemlíteni, hogy az 1982-ben alkotott természetvédelmi jogszabályok számos előrelépés mellett –

részben a természetvédelmi főhatóság kezdeményezésére vagy hibájából – számos területen a korábbiakhoz képest egyértelmű visszalépést hoztak, vagy hogy az 1979 és 1983 közötti öt évben egyetlen országos jelentőségű természetvédelmi területet nem jelölték ki és a nemzeti parkok létesítését befejezettnek tekintették.

A hetvenes évek elejére kiderült, hogy azt a lassú előrehaladást vagy inkább egy helyben való topogást, ami erre az időre kialakult a tudományos körök, a közvélemény egy része és bizonyos hivatalos személyek nem hajlandók elviselni. Ennek eredményeképpen készült el az a távlati természetvédelmi program, amely e tevékenységnek azóta is az alapja vagy kerete és amelynek végrehajtásaként a védetté nyilvánítási ütem az előző időszakban 50–100-szorosára emelkedett. Volt olyan év (1978), amelyben több mint tízszer annyi terület került védelem alá, mint az 1939–1969 között eltelt harminc esztendőben összesen, vagyis minden munkanapra annyi esett, mint az azt megelőző évtizedekben egy-egy évre.

Ha az utóbbi két évtizedben védetté nyilvánított területeket olyan ütemben helyezték volna védelem alá, mint az azt megelőző három évtizedben, ehhez – attól függően, hogy az összes védetté nyilvánított vagy csak a még meglévő területeket vesszük-e figyelembe – 1500–2000 évre lett volna szükség.

Ilyen ütemet diktálni természetesen csak úgy lehet, ha egy sor, egyébként nagyon sürgős és fontos teendő háttérbe szorul. Az ország területének 6–7%-a körüli terület rövidesen befejeződő védetté nyilvánítása után az ezredfordulóig (de valószínű, annál jóval tovább) ezek válnak a természetvédelem első számú feladatává. Vegyük ezeket sorra:

1. BIRTOKBAVÉTEL

Egyértelműen bebizonyosodott, hogy magas színvonalú természetvédelmi tevékenységet végezni az esetek túlnyomó többségében csak birtokba vett, vagyis állami tulajdonban lévő és a természetvédelmi hatóság kezelésébe vett területeken lehet. Jelenleg a védett területeknek csak 5%-a ilyen. E cél érdekében az ezredfordulóig legalább százezer hektárt, a területek 15%-át kell átvenni, megvásárolni, kisajátítani stb.

2. TERMÉSZETSZERŰ GAZDÁLKODÁS

A birtokba vett területek állományának növelésével arányosan ki kell alakítani egy – a természetvédelem érdekében szükséges – *gazdálkodási formát*, egy olyan területhasznosítást, amely összhangot teremt a hagyományos (természetkímélő) gazdálkodás (nádgazdálko-

2. táblázat. Az 1939–1989 között védelem alá helyezett és

(1989. augusztusi állapot) (Zárójelben a védelem alá helyezés éve, a védett

1. Csévharaszti borókás (1940) 105 hektár – KNP
2. Abaligeti barlang felszíne (1941) 1 ha – Kövíz (P.)
3. Szentendrei rózsza termőhelye (1941) 0 ha – Kövíz (Bp.)
4. Baláta-tó (1942) 174 ha – Magyar Néphadsereg erdőgazdasága – Kövíz (P.)
5. Nagycenki hársfasor (1942) 12 ha – Kövíz (Gy.)
6. Tapolcai tavasbarlang felszíne (1942) 3 ha – Kövíz (Szfv.)
7. Szarvasi arborétum (1943) 42 ha – Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem – KNP
8. Pálvölgyi barlang felszíne (1944) 1 ha – Kövíz (Bp.)
9. Szársomlyó hegy (1944) 125 ha – Kövíz (P.)
10. Bátorligeti ősláp (1950) 53 ha – HNP
11. Erdőtelki arborétum (1950) 3 ha – BNP
12. Kámoni arborétum (1950) 20 ha – Erdészeti Tudományos Intézet – Kövíz (Szh.)
13. Zirci arborétum (1951) 18 ha – Kövíz (Szfv.)
14. Uzsai csarabos erdő (1951) 116 ha – Magyar Néphadsereg erdőgazdasága – Kövíz (Szfv.)
15. Keleméri Mohos-tavak (1951/1986) 57 ha – 3 hektáros területét 1986-ban 57 hektárra bővítették – ANP
16. Vácrátóti arborétum (1951) 28 ha – Magyar Tudományos Akadémia Botanikai Kutató Intézete – BNP
17. Szentgáli tiszafás erdő (1951) 213 ha – Magyar Néphadsereg erdőgazdasága – Kövíz (Szfv.)
18. Pákozi ingókövek (1951) 44 ha – Magyar Néphadsereg erdőgazdasága – Kövíz (Szfv.)
19. Úrkúti őskarszt (1951) 6 ha – Magyar Állami Földtani Intézet – Kövíz (Szfv.)
20. Alcsúti arborétum (1952) 40 ha – Kövíz (Szfv.)
21. Sárvári arborétum (1952) 9 ha – Erdészeti Tudományos Intézet – Kövíz (Szh.)
22. Szelestei arborétum (1952) 13 ha – Kövíz (Szh.)
23. Fóti Somlyó (1953/1978) 282 ha – Az 1953-ban védelem alá helyezett 85 hektáros terület 1988-ban 282 hektárra bővült.
24. Martonvásári park (1953) 70 ha – Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Kutatóintézete Kövíz (Szfv.)
25. Fényi erdő (1953) 285 ha – HNP
26. Balatonfüredi erdő (1954/1986) 761 ha – Az 1954-ben védelem alá helyezett 14 hektáros Koloska-völgyi természetvédelmi terület 1986-ban beolvadt az újonnan kialakított védett területbe, így neve is megváltozott. – Kövíz (Szfv.)
27. Kállósemlő Mohos-tó (1954/1988) 40 ha – HNP. Az 1954-ben védelem alá helyezett 25 hektáros terület 1988-ban 40 hektárra bővült.
28. Ipolytarnóci ősmaradványok (1954/1977/1987) 513 ha – BNP. Az 1954-ben kijelölt 50 hektáros védett terület 1977-ben 157, 1987-ben pedig 513 hektárra bővült.
29. Fenyőfői ősfenyves (1954) 239 ha – Kövíz (Szfv.)
30. Várpalotai homokbánya (1954) – 1 ha – Kövíz (Szfv.)
31. Szemlőhegyi barlang felszíne (1957) 0 ha – Kövíz (Bp.)
32. Melegmányi völgy (1957) 709 ha – Kövíz (P.)
33. Budai Sas-hegy (1957) 30 ha – Kövíz (Bp.)
34. Velencei madárrezervátum (1958) 420 ha – Kövíz (Szfv.)
35. Tatai Kálvária-domb (1958) 26 ha – Magyar Állami Földtani Intézet – Kövíz (Gy.)
36. Körömdi kastélypark (1958) 49 ha – Kövíz (Szh.)
37. Nagyerdei öregtölgyes (1959) 87 ha – HNP
38. Kerecsendi erdő (1959) 106 ha – BNP
39. Cégénydányádi park (1959) 16 ha – HNP
40. Budapesti Botanikus Kert (1960) 3 ha – Eötvös Loránd Tudományegyetem – Kövíz (Bp.)
41. Jeli arborétum (1960) 70 ha – FALKO Fakombinát (Szombathelyi erdőgazdasága) – Kövíz (Szh.)
42. Szomolyai kaptárkövek (1960) 5 ha – BNP
43. Siroki Nyírjes-tó (1961) 23 ha – BNP
44. Pannonhalmi arborétum (1963) 28 ha – Kövíz (Gy.)
45. Salgóvár (1964/1977) 919 ha – BNP. Az 1964-ben védelem alá helyezett 129 hektáros természetvédelmi területet 1977-ben 919 hektárra bővítették.
46. Kardoskúti Fejér-tó (1965) 488 ha – KNP
47. Dabasi turjános (1965/1987) 148 ha – KNP. Az 1965-ben védetté nyilvánított 44 hektáros területet 1987-ben 148 hektárra bővítették.
48. Dinnyési Fertő (1966/1985) 539 ha – Kövíz (Szfv.) Az 1966-ban védelem alá helyezett 545 hektáros területet 1985-ben 539 hektárra csökkentették.
49. Szaporcai Ó-Dráva meder (1969) 257 ha – Kövíz (P.)
50. Volgamenti hérics termőhelye (1971) 1 ha – KNP
51. Tatársánci ősgyep (1971) 1 ha – KNP
52. Balatonkenesei tátorjános (1971) 1 ha – Kövíz (Szfv.)
53. Darvas-tói lefejtett bauxitlencse (1971) 34 ha – Magyar Állami Földtani Intézet – Kövíz (Szfv.)
54. Tiszafüredi madárrezervátum (1973) 2500 ha – HNP

jelenleg is meglévő országos jelentőségű természetvédelmi területek

terület hektárban és a kezelőszerv, a védetté nyilvánítás sorrendjében.)

55. Tiszacsegei hullámtér (1973) 700 ha – HNP
56. Újszentmargitai erdő (1973) 381 ha – HNP
57. Ohati erdő (1973) 211 ha – HNP
58. Pusztaköcsi mocsarak (1973) 2815 ha – HNP
59. Vajdalahosi erdő (1973) 115 ha – HNP
60. Ágota-pusztai (1973) 4700 ha – HNP
61. Kiskőrösi Szűcsi-erdő (1974) 92 ha – KNP
62. Tabdi kőrises égerláp (1974) 89 ha – KNP
63. Mohácsi történelmi emlékhely (1975) 7 ha – Kövzig (P.)
64. Gyöngyösi Sárhegy (1975) 186 ha – BNP
65. Jókai-kert (1975) 3 ha – Kövzig (Bp.)
66. Füzérradványi park (1975) 140 ha – BNP
67. Kunfehértói holdrutás erdő (1975) 120 ha – KNP
68. Kélesalmi homokbuckák (1975) 168 ha – KNP
69. Szelidi-tó (1976) 359 ha – KNP
70. Péteri-tavi madárrezervátum (1976) 684 ha – KNP
71. Sümegi Mogyorósdomb (1976) 62 ha – Magyar Állami Földtani Intézet – Kövzig (Szfv.)
72. Szőlőskei erdő (1976) 64 ha – BNP
73. Zalakomári madárrezervátum (1976) 263 ha – Kövzig (Szh.)
74. Vértesszőllősi előembertelep (1976) 38 ha – Magyar Nemzeti Múzeum – Kövzig (Gy.)
75. Tiszaigari arborétum (1976) 19 ha – Nagykunsági Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság – HNP
76. Karcagi Zádor-híd környéke (1976) 71 ha – HNP
77. Hajdúbagosi földikútya-rezervátum (1976) 265 ha – HNP
78. Tiszavasvári Fehérszík (1977) 165 ha – HNP
79. Csokonyavisontai fás legelő (1977) 424 ha – Kövzig (P.)
80. Babócsai Basa-kert (1977) 13 ha – Kövzig (P.)
81. Farkasgyepűi kísérleti erdő (1977) 363 ha – Kövzig (Szfv.)
82. Tiszadobi ártér (1977) 1000 ha – HNP
83. Baktalórántházi erdő (1977) 341 ha – HNP
84. Nagyberekai Fehérvíz (1977) 1537 ha – Kövzig (P.)
85. Rudabányai őshominida-lelőhely (1977) 3 ha – Magyar Állami Földtani Intézet – ANP
86. Dunaalmási kőfejtők (1977) 230 ha – Kövzig (Gy.)
87. Pintér-kert (1977) 3 ha – Kövzig (P.)
88. Mágorpusztai régészeti feltáráshely (1978/1987) 940 ha. Az 1978-ban védetté nyilvánított területet 1987-ben bővítették – KNP
89. Tiszatelek-tiszaberceli ártér (1978) 718 ha – HNP
90. Jakab-hegy (1978) 223 ha – Kövzig (P.)
91. Somogyvári Kupa-várhegy (1978) 28 ha – Kövzig (P.)
92. Magyarország földrajzi középpontja (1978) 1 ha – KNP
93. Csölyospálosi földtani feltárás (1978) 1 ha – KNP
94. Soproni botanikus kert (1978) 16 ha – Erdészeti és Faipari Egyetem – Kövzig (Gy.)
95. Rinyaszentkirályi erdő (1984) 63 ha – Kövzig (P.)
96. Tiszadorogmai Göbe-erdő (1984) 173 ha – HNP
97. Keszthelyi kastélypark (1985) 8 ha – Kövzig (Szh.) A már korábban megyei védelem alatt álló parkot 1985-ben országos jelentőségűvé nyilvánították.
98. Devecseri Széki-erdő (1985) 297 ha – Kövzig (Szfv.)
99. Bátorligeti legelő (1986) 23 ha – HNP
100. Bihari legelő (1986) 711 ha – HNP
101. Megyasói tátorjános (1987) 35 ha – BNP
102. Tállyai Patócs-hegy (1987) 3 ha – BNP
103. Turai legelő (1987) 14 ha – BNP
104. Sárkeresztúri Sárkány-tó (1987) 46 ha – Kövzig (Szfv.)
105. Adonyi rét (1987) 12 ha – Kövzig (Szfv.)
106. Aszfóli erdő (1987) 12 ha – Kövzig (Szfv.)
107. Órtilos vasútoldal (1987) 130 ha – Kövzig (P.)
108. Órtilos Szent Mihály-hegy (1987) 31 ha – Kövzig (P.)
109. Zákányi Tölös-hegy (1987) 19 ha – Kövzig (P.)
110. Némethéri Látó-hegy (1987) 418 ha – Kövzig (P.)
111. Szedresi tarkasáfrányos (1987) 59 ha – Kövzig (P.)
112. Bikácsi Ökör-hegy (1987) 53 ha – Kövzig (P.)
113. Kistápei láprét (1987) 47 ha – Kövzig (P.)
114. Tátikai ősbükkös (1988) 74 ha – Kövzig (Szh.)
115. Bölszkei tátorjános (1988) 10 ha – Kövzig (Szfv.)
116. Erdőteleki égerláp (1989) 22 ha – BNP
117. Szakadati legelő (1989) 4 ha – Kövzig (Szfv.)
118. Villányi Templom-hegy (1989) 3 ha – Kövzig (P.)
119. Nemesmedvesi Történelmi Emlékhely (1989) 58 ha – Kövzig (Szh.)
120. Császártöltési Vörös-mocsár (1989) 930 ha – KNP
121. Kunadaci turjános (1989) 249 ha – KNP
122. Kiskőrösi turjános (1989) 368 ha – KNP

dás, legeltetés, kaszálás, természetes erdőfelújítás stb.) és a természetvédelem között.

3. ÉLŐHELY-REKONSTRUKCIÓ

Kiderült, hogy a korábban tönkretett, majd mesterségesen létrehozott (elsősorban vizes) élőhelyek a védett élővilág számára a természetessel majdnem azonos értékűek. Folytatni és széles körűvé kell tenni az élőhelyek többé-kevésbé eredeti állapotba való visszaállítását.

4. TERMÉSZETVÉDELMI KEZELÉS

A természetvédelmi előírások túlnyomó többsége jó, de azok nagy része „írott malaszt” maradt. A szakszemélyzet jobb kiválogatása, képzése és továbbképzése, az egy főre eső terület csökkentése, a fegyelem növelése, a kutatási eredmények gyakorlatba való átültetése és a társadalmi háttér bővítése révén a természetvédelmi kezelői feladatokat és az őrzést az előírások és az igények színvonalára kell emelni.

5. KÖZGAZDASÁGI ÖSZTÖNZÉS

A védett területek túlnyomó többsége az állami erdőgazdaságok, állami gazdaságok és termelőszövetkezetek kezelésében, illetve használatában van, de a területek használatában nagy részük van a vadásztársaságoknak és a horgászoknak is. Ezek az intézmények – kevés kivétellel – még távolról sem teszik meg azt, ami területhasználati mivoltukból tőlük elvárható lenne. Olyan intézkedésekre és új magatartásformára van szükség, amely a természetvédelmi hatóság és a területet használó szerveket jobban ösztönzi az együttműködésre (pl. a védett területeken adókedvezmény, illetve adómentesség bevezetésével).

6. TUDATFORMÁLÁS

Az oktatás, nevelés, ismeretterjesztés, vagyis a tudatformálás segítségével olyan légkör kialakítására van szükség, amelyben a társadalom minél szélesebb rétegei magukénak érzik a védett természeti értékeket és megszűnik – vagy legalább visszaszorul – azok „állami gondozott” jellege.

*

Az első terület védetté nyilvánításának ötvenedik évfordulóján, ami egybeesett az ezredik védett természeti terület oltalom alá helyezésével, nagy tisztelettel adózunk a természetvédelem minden ismert és ismeretlen „katonája” előtt. Munkájukat folytatjuk. ■